

KÁNTOR LAJOS

KORUNK-KÖZELBEN, TÖBBFRONTOSAN

■ Fél évszázaddal ezelőtti történésekhez, a hatvanas évekhez érkeztem az emlékidézésben,* azzal a feltételezéssel, hogy a nekem legfontosabb forráshoz, 1959 nyarától életem megbízható tanújához, a *Korunk*hoz fordulhatok bizonyító anyagért. Persze ez így nem igaz. Kaphatok-e például érdemi információt a folyóiratban arra a traumára, amely a világ normalizálódásának reményét látszott megszakítani, mikor az ágyam mellett, a fejemen álló rádióban 1963 novemberében meghallottam a hírt: Dallasban megölték Kennedy elnököt? Amerika messze van tőlünk – a Szovjetunió sokkal közelebb –, mégis személyes veszteségemként éltem meg a Kennedy-gyilkosságot. Arra nem tudok visszaemlékezni, hogy a szerkesztőségben ez beszélgetéseink tárgyát képezte volna. Talán „az öregek” közt; Erdélyi Laci bácsi, a külpolitikusunk meg Gáll Ernő, esetleg Balogh Edgár vitakozhatott arról, hogy az enyhülés, illetve a hidegháború szempontjából ez mit jelent. 1968-ban teljesen másképp volt, már „felnőtt” *Korunk*-szerkesztőnek számítottam, vitaképesnek, aki nem hallgatja el a véleményét főbenjáró kérdésekben.

De még előbb vagyunk, a kemény ideológiai frontot épp csak igyekszünk népfreontosabbra venni, ahogy ez a Gaál Gábor-féle *Korunk* jobb éveiben történt. Azaz többfrontosra – ma így mondhatom. Ilyesmit nyíltan meghirdetni természetesen öngyilkossággal ért fel; nem a nyilatkozatok számítottak, hanem a csendes vagy hangosabb tettek. Előzetesként az irodalmi rovat vezetőjének és a képszerkesztőnek az emlékeiből utalok két, egyesek szerint mindmáig ellentétesnek vélt szemléletre, magatartásra: az addig háttérbe szorított vagy egyenesen elhallgatott idősebb értelmiségiek (polgáriak), írók, képzőművészek szerepeltetésére a lapban, ezzel párhuzamosan pedig a fiatal „rendbontók”, „modernnek” előtérbe állítására. Mindkét esetben a hivatalos irodalom- és művészetpolitikával mentünk szembe, hol rejtőzködve, hol látványosabban. Miközben meg kellett adni a császárnak, ami a császáré.

Kövek a tóba

■ 1965 márciusára terveztük a *Korunk* modernség-számát. A megőrzött lapterv, a szövegek címével és a szerzőkkel, a nyomdába kerülő rajzok, reprodukciók megnevezésével bizonyítja, hogy a belső ellenállást (ha volt vagy lett volna ilyen – nem raktároztam el az agyamban) nem volt nehéz legyőzni. A történelmi események döntöttek el – és a külső-felső pártvezetés –, hogy olvasóink nem a Földes László (*Gondolatok a művészet megújulásáról*), John Updike (*A kentaur*), Vermessy Péter (*Zene és zörej*), Bálint Tibor (*A képzelet önkéntes munkája*), Lászlóffy Aladár (*Ami a korszerű költészetet illeti*), Bajor Andor (*Oratórium üstdobra és saxofonra*), Szilágyi Júlia (*Divat vagy haladás?*) írásaival és Picasso, Mondrian, Henry Moore, Giacometti, Paul Klee, Pevsner, Soulages, Hartung, Kondor Béla, Román Viktor, Paulovics László, Kancsura István képeivel, szobraival, grafikáival találkozhattak az úttörőnek szánt *Korunk*-lapszámában, hanem Gheorghe Gheorghiu-

Dej elvtárs gyászkeretes fényképével és a Román Munkáspárt Központi Bizottsága által március 22-én kiadott közleménnyel, amely az egyhangúlag megválasztott új első titkár, Nicolae Ceaușescu elvtárs uralmának kezdetét jelentette be. Máig nem értem – tulajdonképpen szégyellnem kellene –, hogy a menetközben többször átalakított (és persze többször ellenőrzött), már nem modernség-, de nem is gyászszámba miért éppen az én tanulmányom (*Az epika felzárkózása*) engedtetett be az eredetileg tervezettek közül. Túlságosan is kiegyensúlyozottra sikerült volna (el-térően az előző, botrányt okozó, költészetünk új jelenségeit felmérőtől) a romániai magyar próza megújulását áttekintő összefoglalás, noha Panek Zoltán, Bálint Tibor, Szilágyi István, Pusztai János novellái hangsúlyt kaptak benne?

Egyszóval a *Korunknak* nem lett modernség-száma. Az elkészült tanulmányok, esszék, versek, prózai szövegek egy része lassan visszaszivárgott a folyóiratba; és ha nem is ilyen demonstratívan, de jó, újakat gondoló szerzőink továbbra is megnyilvánulhattak, jelen lehettek az évtized második felének *Korunkjában*. Sőt már 1965 áprilisában is. Ha onnan nézem, hogy a kolofonban a szerkesztőbizottság tagjai közt szerepelek (sosem volt benne minden szerkesztő neve), akár némi megnyugvással regisztrálhatom bizonyos irodalmi közléseinket. Nemzedékünk, a Forrás, Jancsik Pál versével (*Prága fölött*), az 1957-ben újraindult folyóirat 100. számában előkelő helyen képviselteti magát (mindjárt Balogh Edgár vezércikke, a *Béke és függetlenség* után), érthetően, hiszen a nemzetköziséget, a békét, a „vas-békét” hirdeti, a reményt, ráadásul dalát „e kort dicsérő büszke himnusz”-nak minősítve. Ami feltűnőbb, hogy a szokásos (megengedett) magyarországi („felszabadulási”) évfordulón Zelk Zoltán, Illyés Gyula, Nagy László és Kassák Lajos egy-egy verse a szolgálatos nálunk, ötven esztendővel később sem érdektelen válogatásban. (Újraközlésekről van szó.) A *Madarakból*, Illyéstől idézhetem:

*Szívembe üt
ma is a villámló betűk
minden sora
(„Vállald magad! Vállald magad!”)*

Nagy László pedig a *Tűz* című versével van jelen, amely nem csupán e nagy költői életművet példázza méltóképpen, hanem egy új erkölcsi-emberi-közösségi magatartásnak a kifejezője. Tiltakozás és vállalás egyidejűleg. (Annál is inkább egészeben idézem, mert a feledékeny és hálátlan utókor nem érdeme szerint tartja számon Nagy László költészetét.)

*Tűz
te gyönyörű,
dobogó, csillag-erejű,
te fűtsd be a mozdonyt halálra
hajszold, hogy fekete magánya
ne legyen néki teher,
tűz
te gyönyörű,
ihlet, mindenség-gyökerű,
virágozz a vérző madárban,
égesd, hogy a sorsot kimondja,
nem a hamuvá izzó csontja,
virrasztó igéje kell,
tűz
te gyönyörű,
jegeken győztes-örömmű,
ne tűrd, hogy vénhedjünk sorra*

*lélekben szakállasodva,
hülve latoló józanságban,
ahol áru és árulás van,
öltöztess tündér-pirosba,
röptess az örök tilosba,
jéghegyek fölé piros bálba,
ifjúság királya,
tűz!*

A versnek, úgy tűnik, 1965-ben is több volt szabad, mint az esszének, tanulmányoknak (vezércikkről nem beszélek, az eleve más kategória). Az értelmezőnek az esetek jó (rossz!) részében taktikáznia kell, ahogy azt én is teszem ugyanebben a *Korunk*-számban, pár oldallal tovább. *Írói etika és egyetemesség* – tulajdonképp jól kezdődik a február végi bukaresti írószövetségi konferenciához fűzött fõlaptesti kommentár: „Az irodalmi fejlődés mérföldkövei – amelyek eligazítanak a mind szövevényesebb és sűrűbb, 100 kilométeren felüli sebességre képes áramvonalas kocsikkal és rozoga kordékkal zsúfolt úthálózatban – a művek.” (Az bevett fordulat volt, hogy minden, következésképp az irodalom is, fejlődik.) Aztán sok mindenről szó esik, mindenekelőtt a közéleti líra megvédéséről, a pusztán tematikai alapon osztogatott elismeréssel szemben, ez utóbbiban másod-harmadrangú poéták részesednek. A világirodalomba növény, kiemelkedő nemzeti hagyományok művelőjeként Tudor Argezei példáját említem, a konferencia valamelyik jelentésévőjét visszhangozva. A román líra új nemzedéke, a Nicolae Labişé viszont előtérbe kerül. És: „Öröm számunkra, hogy Nichita Stănescu, Cezar Baltag, Ion Alexandru, Ana Blandiana verseivel együtt idézhetjük Lászlóffy Aladárt, aki e hetekben megjelent, *Színhelyek* című kötetével bizonyította nem-mindennapi tehetségesen haza és egyetemesség szintézisét; Szilágyi Domokost, a kitűnő Bartók-ciklus szerzőjét; s a náluk is fiatalabbakat, Szócs Kálmánt, Kádár Jánost, Király Lászlót, Farkas Árpádot, akiknek könyvvvel-bemutatókozását most várjuk.” Hasonló példasor következik a fiatal román és romániai magyar próza legjobbjaival. Dicsérem, dicsérhettem is, mert reális alapja volt, a *Secolul 20* szerkesztésében érvényesülő irodalompolitikát és a világirodalmi könyvkiadást, Kafka, Joyce, Musil, Sartre, Camus, Salinger, Updike hozzáférhetővé tételét, a színházban Dürrenmatt, Ionescu (Ionescu), Tennessee Williams megszólaltatását. A cikk utolsó mondata – visszatérve házunk tájára – a megszokott, az elvárt, azt jelentem ki, hogy az ígéretek azok fogják beváltani, „akik tehetségüket a szocialista emberség szolgálatában teljesítik művekké”.

Valami ilyesmit jelentett 1965-ben a „többfrontosság”.

És tovább? Talán ennél jobbat. Legalábbis abban a tudatban éltem. És megerősödni véltem ebben, amikor összegyűjtöttem a *Nagyelefánt nyomában* cím alatt saját „köveimet” (2005-ben, a csíkszeredai Pallas-Akadémia Könyvkiadó számára), a *Korunkban* 1967. január és 1971. október közt futó egyéni rovatom írásából. 1967-ben ugyanis az irodalompolitizálásnak jobb, önállóbb lehetőségei mutatkoztak, én pedig megpróbáltam ezt összekötni a művek kritikájával. Fontosnak gondoltam a végre nyíltan vállalt személyes véleménymondás hangsúlyait a lapban, a hónapról hónapra történő megszólalást. Ezt a kivételezettséget egy évig tűrte a szerkesztőség, mert úgy gondolta (jogosan), hogy a saját rovat működtetése más belső embereket is megillet, ne csak az irodalom-művészet kapjon ilyen kiemelt teret. Gáll Ernő csatlakozott elsőként a műfaji kezdeményhez, „A dialógus jegyében” a filozófia, a szociológia kortársi jelenségeire koncentrálna.

Jó időszak volt ez a néhány év, az erdélyi magyar irodalom felfutásának lehet, hogy a legjobb periódusa, nem kellett nagyon keresni, hogy kiról-miről érdemes kritikát írni, mire kell az olvasó figyelmét felhívni. Rádadásul már nem tiltották,

hogy a közelmúlt magyar klasszikusait, Babbitstól Gelléri Andor Endréig és Szabó Lőrincig, az erdélyi Bánffy Miklóstól Makkai Sándorig, a kortárs világirodalomból pedig Eliotot, Faulkner, Salinger, Buzzattit, Andrzejewskit bevonja az ember az asszociációlánca. Természetessé vált, hogy együtt emlegessük Szilágyi Domokost Nagy Lászlóval, Juhász Ferencet Lászlóffy Aladárral, Palocsay Zsigát Székely Jánossal, Páskándi Gézátt Mrožekkel, Marin Sorescuval. Kiindulópontul mindehhez találtam egy verset az újrörög lírából, Jannisz Ritszosztól, a *Kövekben*:

*kövek áznak a fényben, emlékezetben
párnául választ egyet valaki a feje alá,
más meg a ruháját teszi kő alá, hogy el ne vigye a szél,
míg úszik egyet. Van, aki ülőkének szánja,
vagy jelzőkőnek a szántóföldjén, sövény mentén, a
temetőben, erdőn.*

Lehet, hogy ez a három és fél év volt a legjobb, legnormálisabb szakasza kritikai működésnek? Nemzedékek, irodalmak, korok látszottak összeérni...

A valóság és az idő (vaskalapja)

■ Valószínűleg igaza volt ideológiai rovatvezetőnknek, Szabó Sándornak, amikor 1962-ben az engem nacionalizmus és kozmopolitizmus bűnében elmarasztaló gyűlésen hangsúlyozta, érvként: jellemző, hogy magyarországi folyóiratokat viszik haza rendszeresen a szerkesztőségéből. A *Kortárs*, az *Új Írás*, a *Valóság* biztosan a bűnjelek közt említhető – bár az utóbbi inkább csak 1964-től, amikor már Sükösd Mihály is a szerkesztői közt volt. Balogh Edgár és Gáll Ernő ez irányú tevékenységemet aligha nehezményezte – legfeljebb sürgethették az olvasásra elvitt lapok visszaszámraztatását –, hiszen maguk is onnan (is) tájékozódtak. A *Valóság*-ból inkább Ernő. Egykori főszerkesztőm 1994 márciusában tanulmányt közölt *A Valóság és a Korunk* címmel (a *Valóságban*), amelyben szellemi összetartozásunkat, a pesti barátainkat (így a főszerkesztő Kőrösi Józsefet) megillető köszönetet fejezte ki, teljes joggal. Gáll Ernő levélhagyatékában 1976-ból származó Sükösd-levél található, Kőrösi József itt 1980-ban tűnik fel.

Összekerestem a *Valóság*-fejléces borítékokat itthoni fiókjaimból – hetvenhárom találtam Sükösd Mihálytól –, mert úgy gondoltam, érdemes ezekre és nyilván az emlékekre alapozva írni-szerkeszteni könyvet arról a negyed évszázadról, amely az 1964 és 1988 közti időt magyarázza. Címet Mihály egyik leveléből választottam: *Az idő vaskalapja*. (2007-ben a pozsonyi Kalligram vállalta a kiadását. A várt, a remélt visszhang sajnos elmaradt, noha a kiadó számított rá, hogy a bemutatásba, népszerűsítésébe Konrád Györgyöt is be tudja vonni. Rá kellett döbbsenni, hogy a Belvárosi Kávéház egykori ifjú értelmiségi, író, művész baráti társaságának tagjai már nem vállalják az összetartozást Sükösddel. Hogy valójában mi is történt ott, illetve a Berlin Kávéházban, próbálok reálisan értelmezni Szőnyi Tamás *Titkos írása*, az Állambiztonsági Szolgálat és az irodalmi élet összefonódásait feldolgozó, 2012-es két óriás-kötet alapján. Részben sikerült. Mindenesetre úgy értesültem, hogy a budapesti Történelmi Levéltárban S. M. beszerzésére vonatkozó adat nem található.)

Az én Sükösd-történetem, ami mindvégig *Korunk*-történet is, a levélbeli kapcsolatfelvétel előtti évre vezethető vissza. És egyáltalán nem kapcsolható egyes magyarországi kortársak gyanújával. Ellenkezőleg. *Közéletiség a magyarországi fiatalok prózájában* témáját járva körül (még 1963-ban), Sükösd egyik elbeszéléséből idéztem: „...aki sohasem fogta a zászlónyelet, az nem érdemli meg, hogy végighallgasson bennünket, akinek fogalma sincs, hogy zászló is van a világon, annak nincs joga, hogy koccintson velünk, hogy hallgassa a vitát arról, van-e még

zászló...” Nem sokkal később pedig levélben szólítottam meg a személyesen még nem ismert Sükösd Mihályt, fölfedeztem ugyanis az *Új Írásban*, amit „Kafka ürügyén” írt. (Recenzáltam is lapunkban.) Mihály hosszan válaszolt, lengyel meg Zág-rárból érkezett visszhangokat említett, a témafelvetés időszerűségének tudva be a válaszokat. „Bizonyos dolgokat úgy látszik, ki kellett végre mondani.”

Nem próbálom itt összefoglalni a következő negyed század levélváltásait – nyugodt szívvel ajánlom ma is *Az idő vaskalapját* történelem- és irodalomértelmező olvasásra –, változatlan meggyőződésemet viszont ideírom: a *Valóság* és egyik meghatározó embere, Sükösd Mihály nagyon sokat tett a magyar értelmiség gondolkodásának modernizálásáért. Tanulmányai, esszéi hatottak. (Az 1985-ös *Beat-hippi-punk* című, Tettamanti Béla borítójával megjelentetett kötetét fiainknak, Lacinak és Istvánnak dedikálta.) Prózaíróként sem sorolható a feledhető, feledendő közé. Titkosszolgálatok ide vagy oda, Aczél György okos mesterkedéseinek kortársi és utókorai megítélésétől persze nem függetlenül, Sükösd életművének újraolvasása igenis szükséges. Pozitív elfogultságot ismételten bejelentem.

Azt nem hallgathatom el, bár a nyomasztó emlék tudomásom szerint nem Sükösd Mihály barátom rovására írható, hogy a *Valóság* körüli szerkesztőségébe belépve, többször ott láttam, olvasni, egy szerintem oda nem illő idős férfit: Marosán Györgyöt. Ahogy annak idején közszájon forgott: „a magyar munkásosztály példapéki”. (Eredeti foglalkozására utalt a gúnyos minősítés.) Mihálynak kifejeztem csodálkozásomat, ő elnézőn legyintett. Szót Marosán elvtársal persze sosem váltottunk, ezt a bűnt én nem követtem el.

Ilia Tiszatája

■ A vidék természetesen igen – a folyóirat nem volt mindig az Ilia Mihályé, de bátran állítom, hogy a két név már összetartozik, jó emlékekkel, a mások okozta rosszak ellenére. Ha valaki, hát Ilia Miska nem tehetné fel a kérdést, Adyval: „A Tisza-parton mit keresek?” Ő Juhász Gyulával kérdezett fiatal korában, Adytól persze nem idegenül. És aztán sokakkal együtt tudott kérdezni, jó válaszokat adni, tanárként és szerkesztőként, a mindenfelől érkező munkatársaknak. Már rovatszerkesztői minőségében, 1965-től, 1971-től helyettes, illetve '72-től főszerkesztőként, 1975-ig.

Levelezésünkre nem hivatkozom, azt a több száz híradást, kérdést, alkalmi köszöntést, melyeket Tőle kaptam és kapok (újabbán elektronikusan), nem rendeztem össze (bár igyekszem vigyázni rájuk), a *Tiszatáj*-lapszámok azonban, az Ilia-félék, szerencsére itt vannak kézközelben. Mindjárt egy 1965-ös, a decemberi, benne a Kilátóval, az oltyánból kolozsvári prózaíróvá lett D. R. Popescut méltató bemutatással és két novellafordítással. A személyességet nem tagadó bevezetőt én jegyzem, a fordító Kántor Erzsébet. Ilyeneket írok az akkor (és még jó két évtizedig) barátunknak számító Déréről: a novellásköteteiben, regényeiben és drámáiban nyíló távlat „még közelebb hozza az olvasóhoz ezt az emberileg is rendkívül rokonszenves, közvetlen fiatal író, aki az oltyánok vidám természetességét (hisz közülük származik) egy tágabb, európai szemlélettel tudja összeötvözni legjobb műveiben”. (Meg nem állom, hogy Madáchot hirtelen, furcsa asszociációval be ne idézzem; ő, azaz Lucifer az újszülöttről mondja: „...csak későbbben fejlík szokott pimasszá...”) A Kilátónak, új nevén a „Most Punte – Híd”-nak ismétlődően közreműködői lettünk; Erzsike Nicolae Veleától és Marin Sorescutól küld prózafordításokat, én a szervezésben segíték Miskának, felkérésre. Ő pedig folyamatosan figyelt Erdélyre, Kolozsvárra – és (jólesően) rám. A *Vallomásos MórícZ Zsigmond* kis irodalomtörténeti kötetet beleérvő szakmaisággal bírálja, és felhasználja az alkalmat, hogy egyéb friss megjelenéseket is számba vegyen, előszavakat, folyóiratközléseket (a Kövek rovatomat), készülő művekről jelezzen előre. Szintén 1969 júliusá-

ban Páskándi elbeszéléseiről ír olvasónaplót, kiemelve, hogy „Páskándi Géza sokkal jobb és jelentősebb író, mint azt hazai irodalmi köztudatunk tudja”. A következő lapszám élére Balogh Edgár publicisztikája kerül, Móricz Zsigmond öröksége és a szülőföldszeretet a cikk tárgya. Az már csak természetes, hogy amikor Láng Gusztávval a romániai magyar irodalom 1945 utáni történetének megírására készülünk, a már megszületett portrékból válogat a *Tiszatáj*: Bartalis János, Horváth Imre, Asztalos István és Balogh Edgár jellemzése érdekli a szegedi szerkesztőt. Engem még inkább megtisztel Miska azzal, hogy Budapesten megjelent fontos új kötetekről kér kritikát a lap számára: Juhász Ferenc verskötetéről (*A halottak királya*), Déry Tiborról (*Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról*), 1971-ben és 1972-ben.

Nem folytatom az újraolvasást, a személyes és Erdély- meg *Korunk*-közeli számbavétel, könyvnyi volna a puszta regisztráció. De idézem 1972 májusából az Ilia Mihály József Attila-díját és főszerkesztői kinevezését hírül adó belső köszöntés egy anekdotikus utalását, miszerint Bukarestben az őt vendégül látó írószövetségi titkárt románul igazította ki, az illető a saját regénye eredetiben és magyar fordításban történt kiadásának évét tévesztette el, mire a román prózaíró megjegyezte: – Ilia úr, a maga fejében ott van egész Közép-Európa.

Mindez nem mentesítette Ilia Mihályt a nacionalizmus vádjától, a besúgói környezettől, a „Subások” megfigyelésének kellemetlenségeitől – olyan helyzet kialakulásától, amelynek következtében 1975-ben lemondott főszerkesztői megbízatásáról. Mi pedig, barátai közül többen, újabban találkozhatunk egyrészt a gyanúsításokkal valamiféle „rendszerellenes” kapcsolatok, közös nacionalizmusunk regisztrálásában, a „Subások” magyarországi dossziéjában, no meg személyes találkozásaink tényeinek felsorolásával. (Ne felejtjük, e baráti kapcsolatok Balogh Edgárt és Gáll Ernőt ugyancsak „kompromittálták”, itteni és túli hivatalosságok szemében!)

...és Kiss Feri tábora

■ De ki az a Kiss Ferenc? Mi köze a *Korunk*hoz, a *Valóság*hoz, a *Tiszatáj*hoz? Sükösd Mihályhoz? Ilia Mihályhoz? (Majd újra látjuk: a vajdaságiakhoz, Bori Imréhez.) Aki az *Új Magyar Irodalmi Lexikon* (1994) neki szánt, a lexikonszerkesztő Péter László által írt hét és fél (plusz a bibliográfiára áldozott négy és háromnegyed) sorából akar tájékozódni, aligha érti, miért kap K. F. (1928–1999) jelen emlékezőtől külön alfejezetet. Mikor a *Magyar Nagylexikon* (2000) 11. kötete, a Kir-Lem nem is tudja, hogy egy ilyen nevű irodalomtörténész létezett... (A Wikipédia szerencsére tájékozottabb, a 2013-ban kiadott *Emlékkönyv*nek is köszönhetően.)

Nekem szerencsére nem másodlagos forrásokból kell Kiss Ferit megidézni, hiszen már *A beérkezés küszöbén* (Babits, Juhász és Kosztolányi ifjúkori barátságának dokumentumait, illetve egész történetét) 1962-ben olvashattam – persze nem 1952-ben, ahogy P. L. közli az Irodalomtörténeti Füzetek-beli megjelenés dátumát! –; a nagy monográfia pedig, *Az érett Kosztolányi* baráti dedikációval jutott el hozzánk, 1979 karácsonyára. Személyes, egyben azonban közösségi érintettséggel a budapesti *Hitel*ben (2011 márciusában) 29 Kiss Ferenc-levelet (és szimpla üdvözlőnél fontosabb levelezőlapot) mutattam be, a levélíró erdélyi elkötelezettségének, gondolom, elég fontos bizonyítékait. Köztük sok (a legtöbb?) *Korunk*-közeli, ahogy ez Ilia és Sükösd küldeményeiben hasonlóan ellenőrizhető. Főként Illyés Gyula nógatasával segítette a kéziratokat távolabbról nehezen begyűjtő szerkesztőt, miközben persze Feri mint szerző is a megszólítottjaink közt volt.

De hát most a táborról akarok szólni, ha „többfrontos” a kijelölt téma. Egy pesti asztaltársaság történetét kellene az ilyen részletekbe be nem avatott olvasók számára ismertetnem; a mongol parlament után viccesen Nagy Népi Hurálnak nevezték el, 1968-ban, baráti-eszmetársi találkozóikat, a vezetőjük Kiss Ferenc kritikus

és irodalomtörténész volt; a jeles író, irodalmár, történész, néprajzos tagok – Csoóri Sándor, Fekete Gyula, Für Lajos, Kiss Gy. Csaba, Kormos István, Nagy Gáspár, Nagy László, Sánta Ferenc, Utassy József például – hetente találkoztak kocsmában, éttermekben, megbeszélték kultúra és politika friss eseményeit, kitérve az Erdélyből érkezett hírekre is. Olyanokra, hogy épp mi van Kallós Zoltánnal, vagy hogy miért támadta ki a pesti *Kritika*, Pándi Pál a *Korunkat*. A Hurálon belül vagy kívül, többek közt az erdélyi ügyekben járatos másik irodalomtörténész barátunkkal, Czine Mihállyal, Csoórral nemegyszer felkeresték Illyés Gyulát, tájékoztatták, tanácsát kérték „az Öregnek”, elsősorban persze a maguk irodalompolitikai gondjaikban. Minderről a Kiss Ferenc-émlékkönyv, az itt közölt *Napló* (1964–1985) hihetetlenül érdekes, őszinte leírást nyújt, csöppet sem kímélve az állandó és változó ellenfeleket, köztük tegnapi barátokat, legalábbis „társutasokat”. Fekete Sándor (az *Új Tükör* szerkesztője) és Sükösd Mihály is bekerül a krédóba, a Kiss Ferenc felállította bűnlajstromba. Ahogy olvasom a *Naplót*, csak kapkodom a fejem. Hiszen az is benne van, hogy amikor Nagy László temetésére hívják Sütő Andrást, a nyilván táborukhoz tartozót gyászbeszédet mondani, ő nem tud jönni, mert a párt Központi Bizottságában kell felszólalnia Bukarestben, hitet tesz Ceaușescu mellett. A másik oldalon pedig Kiss Feriék sűrű tanácskozásairól szerezhetünk tudomást, Aczél György a hivatalos (ilyenkor félhivatalos) tárgyaló partner, engedményeket remélnék, kényes ügyek elsimítását várják tőle.

Akiről csak pozitív mondatokat olvasok e nagy kitérülködésben, az: Ilia Mihály. Egy 1974. november 9-i naplóbejegyzés, az Illyésnél tett korábbi látogatásról: „...legutóbb, mikor nála voltunk, ismét nagy vehemenciával érvelt, hogy nem szabad feladni. Iliát vigyük el hozzá, majd neki is megmondja, hogy amit a Tiszatáj csinál, történelmi jelentőségű.” Természetesen bekerül a naplóba Kiss Ferenc kemény vitája Bori Imrével és Imre alighanem legjobb tanítványával (ezt én mondom!), a kritikus-irodalomtörténész (és prózaíró) Bányai Jánossal.

Szóval kapkodom a fejem, a mai szembenállások évtizedekkel ezelőtti tényeivel szembesülve. Különböző székértáborokhoz tartozó, oda sorolt barátaim kölcsönös vádjaival, néha gyűlölködéseivel találkozom. Én meg azt gondolom (Iliával), hogy a barátságot nem lehet, nem volna szabad székértáborokra bontani. Az értéket – az esztétikait, az etikait – eszerint mérni.

Már-már megnyugvással olvasom hozzá Kiss Feri naplójához az én megfigyelési dossziémat. A románait és kiegészítésként a „Subásokról” készült túloldali jelentéseket. Népi-nemzeti közelben arról, hogy „1974 júliusában turistaként több napot töltött Budapesten Kántor Lajos író, kolozsvári lakos. Megbeszélést folytatott dr. Czine Mihállyal, Csoóri Sándorral, Pomogáts Bélával és Kiss Ferencsel, valamint Kósa Lászlóval és Sánta Ferencsel.” A „kozmpolita” oldalam másutt, Sükösd Mihállyal, Bori Imrével történt találkozások „szégyenfoltjaként” jelenik meg. És van egy Aczél-vonatkozású bejegyzés is valahol (1976-ban): állítólag Aczél György bízta meg a Kolozsvárra utazót (számomra ismeretlen név), tudja meg a helyi informátortól: „Kántor Lajos kolozsvári író megbízható ember-e vagy sem.”

Kinek a szempontjából?

Újvidék alkuszik, nem alkuszik?

■ Boriék, nincs kétségem, megbízhatónak tudtak. Valószínűleg nem azt mondták egymás közt, rólam meg Erzsikéről (majdnem mindig együtt voltunk náluk, ők is ketten jöttek, férj-feleség, néha több barát), „jó magyar emberek”. Jelzők nélkül fogadtak el barátnak. És ami különös – régen kevésbé volt az, mint ahogy ma történnek ezek a dolgok (viták, szakítások) –, az egymással szembekerült barátaink nekünk valahogy elnézték a másikkal megőrzött jó kapcsolatot. Volt viszont egy bánatóan nagy kivétel, 1982–83-ban, amikor Bori Imre, jugoszláv állampolgárként, éle-

sen visszavágott Illyés Gyula (Jugoszláviát érintő) nemzetiségpolitikai kritikájáért; ezt én erdélyiként (Romániában élő erdélyiként) nem tudtam elfogadni, elviselni, Újvidékre küldött dák kultikus műemléket ábrázoló képeslapon tiltakoztam, Imre pedig szerb kultikus képeslapon küldött gyors választ. Egy évig nem beszéltünk egymással, aztán 1983. december 1-jén érkezett címemre egy Bori-levél. Kibékülésünk, normalizálódásunk történetét elég részletesen leírtam könyvemben, *A kapuban* (2004). Innen másolom át Bori Imre váratlan örömet hozó levelének első mondatait. (Az én hasonló, barátságunkat visszaállító válaszmot nem idézem.) Tehát Imre: „Kedves Lajos, gondoltad-e, hogy milyen törekenyek, bizonytalanok, könnyen megszakíthatók az emberi kapcsolatok? Én nem, s ma sem akarom elhinni, hogy mi annyi éven át azért tudtuk egymást barátnak, mert egy bizonyos költőt egyformán szeretttünk, s mert én felmondtam, hát Te rám haragudtál meg. Holott nem így volt – a költőt Te szeretted, én csak távolból tiszteltem, de nem rajongtam. Nem is értem hát, miért volt az a tavaszi gesztusod...” (Innentől kezdve B. I. haláláig, jó negyed századon át megkerestük egymást, személyesen, levélben, tanulmányban.)

A szigorú, nem alkuvó Bori Imrével – és a vele együtt Kolozsvárra érkező Bányai Jancsival és Tolnai Ottóval (meg a feleségekkel) egy május eleji hajnalon, 1969-ben ismerkedtem meg, autókkal érkeztek Dónát-negyedi lakásunkhoz; éjszakan át vártuk őket Láng Gusztiékkal és Lászlóffy Aliékkal. (Valahol ezt is részletesebben elmeséltem.) A lényeg: ez a megismerkedés ráerősített érdeklődésünkre a jugoszláviai (vajdasági) magyar avantgárd művelői, magyarázói, költők, prózaírók, elméleti emberek munkája iránt. *A Híd*, az *Új Symposion* s a könyveik most már élő kapcsolatot jelentettek, az ő nem-alkuvásuk a konzervatív művészet- és irodalomszemlélettel szemben erőteljesen hatni kezdett, mint ahogy hatott (persze elég szűk körben) magyarországi alkotói körökben is. Újvidék, Boriék hungarológiai tanszéke (intézet) messze többet adott, mint a hagyományosságba rekedt Szabadka, ahol már rég nem élt egy Kosztolányi, egy Csáth Géza. Miközben a „gyökerek” nem váltak érdektelenné számunkra. (A többes számba beleértem a Dónát úti fogadóbizottságot – Aladár már nem tiltakozhat, de fölteszem, Láng Guszti egyetért ebben velem, mármint ebben a „többfrontosságban”.) Ha nem így lett volna, nem születik meg az *Utazás a gyökerek körül az Adriától a Balti-tengerig* (1972). Milyen különös, milyen furcsa, hogy a hatvanas-hetvenes évek fordulóján nekünk, szerencsés utazóknak Jugoszlávia a Nyugatot hozta be az életünkbe (ahová nehéz, még szinte lehetetlen volt kijutni); sőt akkor úgy véltem, ahol a terjedelmében, nyitottságában legnagyobb magyar napilap, a *Magyar Szó* megjelenhet, ott a magyarságukban sem korlátozottak az emberek.

Nem sokkal később mindez másképp mutatkozott. Ezt az „úgy és másképp” kérdést be jó volna megbeszélhetni Bori Imrével és Kiss Ferivel. Nem alkuvókkal, alkuvókkal? A régi barátokkal.

Milyen jó, hogy Ilia Miska, mint legfőbb közvetítő, tanú, ma is megszólítható. Ő igazán tudja, hogy mit jelentett (jelent!) nekünk Bori Imre, az avantgárd profétája. És a vörösbort a Mikes Kelemen utcai damasztabroszunkra öntő, nem kevésbé heves vitázó „subás”, Kiss Ferenc.